
Mr. sc. Novak Adžić
Filozofski fakultet Nikšić,
Univerzitet Crne Gore u Podgorici,
Danila Bojovića bb Nikšić, Crna Gora,
adzicn@t-com.me

Primljeno/Received: 11. V. 2023.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VIII. 2023.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI10.47325/zj.7.8-9.17

UDK 94(497.5)
UDK 94(497.16)

CRNOGORSKA STRANKA O ATENTATU NA STJEPANA RADIĆA I DRUGE HRVATSKE NARODNE ZASTUPNIKE U SKUPŠTINI KRALJEVINE SHS (1928.)

Sažetak: O atentatu na hrvatske narodne zastupnike, izvršenom u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u Beogradu 20. lipnja 1928. godine, puno je pisano u historiografiji. Atentat je izvršio zastupnik Narodne radikalne stranke Puniša Račić, koji je u Skupštini ubio Pavla Radića i dr. Đuru Bašaričeka, a teško ranio Stjepana Radića, koji je od posljedica atentanta umro u Zagrebu 8. kolovoza 1928. godine. Račić je tada ranio i hrvatske zastupnike Ivana Pernara i Ivana Grandu. Svrha ovoga članka je da ne ponavljamo općepoznato, već da prezentiramo činjenice i dokaze o tome kako je Crnogorska stranka reagirala i odnosila se prema tome zločinu. U ovom radu, koristeći izvore različite provenijencije i metode analize, sinteze i komparacije te relevantnu historiografsku literaturu, sumiramo da je Crnogorska stranka osudila atentat i njeni zastupnici u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, koji su bili članovi Kluba Seljačko-demokratske koalicije, dr. Sekula Drljević i Mihailo Ivanović napustili su zajedno sa ostalim zastupnicima SDK Skupštinu nakon atentata i više se nijesu vraćali u nju. Crnogorska stranka bila je stanovišta da je atentat planiran i organiziran i da je on produkt zavjere centralističkih i hegemonističkih vlasti u Beogradu.

Ključne riječi: atentat, Crnogorska stranka, Seljačko-demokratska koalicija, Stjepan Radić, Sekula Drljević.

UVOD

Crnogorska stranka je službeno konačno formirana 4. listopada 1925. godine, kada je održala prvi partijski kongres, na kome je usvojen Program i Statut i izabran Glavni odbor stranke. Za prvog predsjednika Glavnog odbora stranke izabran je Mirko Mijušković, profesor i bivši crnogorski ministar iz vremena postojanja Kraljevine Crne Gore, dok je za sekretara stranke izabran Dušan Vučinić, advokat iz Podgorice (Rastoder, 2000., str. 364-365). Pored navedenih centralnih organa, postojalo je i Vrhovno vijeće stranke. Statutom je bilo određeno da strankom upravljaju: Vrhovno vijeće, Glavni odbor i odbori u srezovima i opštinama, a bilo je predviđeno da se na sveučilištima (univerzitetima) mogu formirati i studentski odbori s rangom opštinskih (Vujović, 1981., str. 171). Premda je zvanično konstituisana 1925. godine, Crnogorska stranka je faktički svoju političku djelatnost neprestano obavljala od 1919. godine. Ona je od 1923. godine imala parlamentarni status, odnosno, narodne zastupnike u Skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U političkom životu i javnosti su je primarno označavali kao stranku crnogorskih federalista ili samo crnogorski federalisti. Crnogorska stranka bila je jedina autohtona politička stranka na području Crne Gore, čiji centar nije bio izvan Crne Gore i ona je nastala na osnovama šireg nezadovoljstva položajem Crne Gore u Kraljevini SHS/ Kraljevini Jugoslaviji (Rastoder, 2015., str. 37-38).

Konstantno je bila partija oporbe, čija se aktivnost primarno ogledala u političkoj i parlamentarnoj borbi za ravnopravnost Crne Gore u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, zbog čega je bila demonizirana i opstruirana na razne načine i brojnim sredstvima od strane režima i drugih brojnih političkih protivnika. Crnogorska stranka je neprekidno zahtijevala da država Kraljevina SHS (od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) treba biti uređena na federalnoj osnovi, odnosno, da prestane biti unitarna i centralistička država. Zabranom od strane državnih organa i centralističkih vlasti Kraljevine SHS, nije joj bilo dopušteno da legalno sudjeluje na izborima za ustavotvornu skupštinu 1920. godine. Na parlamentarnim izborima 1923. godine, Crnogorska stranka (crnogorski federalisti) je dobila dva zastupnička mandata u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS; na narednim izborima 1925. godine tri mandata, dok je na izborima 1927. godine ostvarila dva mandata. S obzirom na činjenicu da je u unitarnoj, centralističkoj Kraljevini SHS utjecaj Crne Gore bio sveden na „statističku grešku“ u procesu donošenja odluka na nivou jedinstvene države i da je s područja Crne Gore birano između 13 i 7 zastupnika na izborima od 1920. do 1927. godine, (Rastoder, 2021., str. 931), čime se ništa značajno nije moglo promijeniti u pogledu poboljšanja prava i položaja Crne Gore u državi, Crnogorska stranka je odlučila da snažnog saveznika u borbi za ostvarivanje svojih idejnih i političkih ciljeva pronađe izvan prostora Crne Gore i izbor je u tom smislu bila Hrvatska seljačka stranka, koja je prihvatila partnerski odnos, jer je s njom dijelila srodna opredjeljenja. Stoga je Crnogorska stranka svoju političku djelatnost, naročito od 1926. godine, vezivala za

Hrvatsku seljačku stranku i njenog lidera Stjepana Radića, a poslije njegove smrti za njegovog nasljednika Vladimira-Vladka Mačeka.

Od formiranja Seljačko-demokratske koalicije 10. studenog 1927. godine, političkog saveza Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića i Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića, njenim članom postala je i Crnogorska stranka, a njeni zastupnici u Narodnoj skupštini dr. Sekula Drljević i Mihailo Ivanović bili su članovi zastupničkog kluba SDK-a u Skupštini Kraljevine SHS (1927. - 1928). U suradnji sa HSS-om i u okviru SDK-a, naročito je bio zapažen ideolog i stvarni, premda neformalni, lider Crnogorske stranke dr. Sekula Drljević, koji je s Radićem i Mačekom, bio kako politički saveznik i suborac tako i osobni prijatelj. Hrvatska seljačka stranka i Crnogorska stranka su bili međusobno pouzdani saveznici i odnosi između njih bili su profilirani i determinirani uzajamnim povjerenjem i podrškom. To njihovo formalno i faktičko zajedništvo u borbi protiv srbijanskog (velikosrpskog) centralizma i hegemonizma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca trajat će intezivno do zavođenja diktature kralja Aleksandra 6. siječnja 1929. godine, odnosno, do ukidanja parlamentarizma i zabrane rada i raspuštanja političkih partija. Ono će se nastaviti, u izmijenjenim oblicima i okolnostima, i u periodu diktature kralja Aleksandra (1929. – 1934.) i posebice nakon postepene obnove parlamentarizma od 1935. godine te će trajati do 1941. godine i sloma i raspada Kraljevine Jugoslavije (Adžić, 2015., str. 495-496). Na parlamentarnim izborima u KSHS-u, održanim 11. rujna 1927., Crnogorska stranka postigla je, kako je spomenuto, dva zastupnička mandata, i rezultati tih izbora označavali su njeno slabljenje utjecaja, budući da je osvojenih 14,9 % glasova u Crnoj Gori bio „...najgori rezultat ove stranke od kada se prvi put pojavila na izborima 1923. godine.“ (Rastoder, 2000., str. 626). Mihailo Ivanović, kao nositelj njene izborne liste, izabran je u Crnoj Gori, a dr. Sekula Drljević s liste HSS-a u Hrvatskoj (Vujović, str. 355).

UOČI ATENTATA I ZLOČIN U NARODNOJ SKUPŠTINI KRALJEVINE SHS 20. LIPNJA 1928. GODINE

Stanje u Narodnoj skupštini i oštri sukobi između zastupnika Seljačko-demokratske koalicije i vladajućeg radikalno-demokratskog bloka bili su tijekom 1928. godine sve nepodnošljiviji i takvi da se opasnost širila oko Stjepana Radića i ostalih hrvatskih zastupnika (Karaula, 2022., str. 322, Karaula, 2011.). Antagonizirajući odnosi u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS uslovlili su da su i debate u njoj sve više bile nalik „balkanskoj krčmi“. Žestoke i stalne parlamentarne rasprave su emanirale „...opće stanje u društvu koje se našlo pred raspadom. Nije se radilo samo o međunacionalim, posebno hrvatsko-srpskim svađama, već i onima između opozicije i vlasti iz redova iste nacije... U svađalačkoj atmosferi sve više istupa radikal Puniša Račić, koji je 19. lipnja 1928. podnio zahtjev da se država preimenuje u Veliku Srbiju...“ (Bilandžić, 1999.,

str. 82). Zastupnik Seljačko-demokratske koalicije Sava Kosanović, pripadnik Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića, 20. lipnja 1928. godine „upozorio je da radikali Toma Popović i P. Račić govore „da neće biti mira dok glava Stjepana Radića ne padne“ (Bilandžić, 1999., str. 82). Prijetnje ubojstvom Stjepanu Radiću i drugim prvacima iz redova SDK-a isticane su preko beogradske štampe. Posebice se u tome isticao vladin list *Jedinstvo* u broju od 14. lipnja 1928. godine koji je uputio prijetnje smrću Radiću i Pribičeviću (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 386, Drljević, 1944., str. 145, Mužić, 1987., str. 234-235, Matković, 2003., str. 166, Karaula, 2022., str. 323), ali i u samoj Skupštini, i to od strane nekolicine zastupnika vladajuće Narodne radikalne stranke i pojedinih zastupnika iz redova Demokratske stranke.

Za razliku od brojnih zastupnika, koji te prijetnje nijesu smatrali realnim, crnogorski federalista dr. Sekula Drljević ih je posve ozbiljno shvatio i upozorio je Radića da se čuva. Drljević je u zborniku i kalendaru *Božićnica za 1929. godinu* objavio dva mjeseca poslije smrti Stjepana Radića, 8. listopada 1928. godine, duži članak naslovljen *Dvadeseti lipanj godine 1928*, u kome svjedoči o zločinu počinjenom u Narodnoj skupštini i onome što je i kako prethodilo umorstvu i ranjavanju hrvatskih narodnih prvaka. Drljevićev članak iz *Božićnice* u cijelosti je prenio list *Narodni val* iz Zagreba, organ HSS-a, u broju 279 od 2. prosinca 1928. pod naslovom *Dvadeseti lipanj godine 1928-napisao narodni zastupnik dr. Sekula Drljević*, na stranicama 5 i 6. U tome članku Drljević je napisao da je tek postalo jasno 19. lipnja 1928. godine poslije podne da je život Stjepana Radića neposredno ugrožen i da su tada na skupštinskoj sjednici zastupnici Toma Popović i Joca Selić više puta ponovili: „Ovdje će pasti glava Stjepana Radića.“ (Drljević, 1928., str. 5, Kulundžić, 1967., str. 331, Radojević, 2007., str. 293, Karaula, 2022., str. 322). Drljević tada, između ostalog, navodi i to da je rano izjutra 20. lipnja došao u stan Pavla Radića u Beogradu, gdje je bio i Stjepan Radić i da mu je rekao da ga žele ubiti i da je opasnost neposredna i očigledna. Stoga ga je molio i tražio od njega da ne ide toga jutra u Skupštinu. Drljević piše da se Stjepan Radić malo zamislio i rekao mu: „I Pavle mi je nešto tako juče govorio. I ja osjećam, da se nešto sprema, ali zapamti Sekule, ja sam kao i vojnik u ratu, u rovu iz koga vodim borbu za prava hrvatskoga seljačkoga naroda. Ili ću iz toga rova izići kao pobjeditelj ili će me iz njega mrtvoga iznijeti hrvatski narod...“ (Drljević, 1928., str. 6, Kulundžić, 1967., str. 336, Mužić, 1987, str. 235, Radojević, str. 294, Karaula, 2007., str. 92, Karaula, 2022., str. 323). Drljević piše da je usprkos tome što ga je preklinjao da ne ide u Skupštinu toga dana, Radić to odbio. Potom navodi da je molio Stjepana Radića da pred njim i Pavlom Radićem prisegne da „ni danas ni budućih deset dana neće ni riječi progovoriti u Skupštini“ i da ga je Pavle isto molio da to uradi, na što je Stjepan obećao: „Prisežem, da neću ni riječi progovoriti“ (Drljević, 1928., str. 6, Kulundžić, 1967., str. 338, Radojević, 2007., str. 295), nakon čega su sva trojica krenuli u Skupštinu. Tokom skupštinskog zasjedanja 20. lipnja 1928., kada se zbivala žestoka svađa i prijetnje neporedno pred atentat, za cijelo to vrijeme Radić, prema svjedočenju Drljevića, „nije progovorio ni jedne riječi. Sjedio je na svome mjestu mirno, kao u crkvi“ (Dr-

ljević, 1928., str. 6 Mužić, 1987., str. 235, Radojević, 2007., str. 295). Stvarni, premda ne i nominalni lider Crnogorske stranke dr. Sekula Drljević u memoarima je konstatirao: „...Svima nam je bilo jasno, da je Stjepan Radić osuđen na smrt. Da će zločin biti izvršen u parlamentu, nije nitko od nas slutio” (Drljević, 1944., str. 145). I sam Stjepan Radić, nekoliko dana nakon atentata, na saslušanju kod sudskog istražitelja 24. srpnja 1928. godine u Zagrebu, svjedočio je što se zbivalo izjutra 20. lipnja 1928. godine, uoči početka skupštinske sjednice na kojoj se zbio stravičan zločin. Radić je rekao da je to ujutro oko 8 sati došao narodni zastupnik dr. Sekula Drljević kod njega u stan Pavla Radića u Rankeovoj ulici br. 7 u Beogradu i govorio mu da je opazio s više strana da se na njega sprema atentat i da je došao zato da njega i Pavla prati prilikom odlaska u Narodnu skupštinu. Radić je rekao da su ga salijetale crne slutnje i da je odlučio da toga dana u Skupštini uopće ne govori i pravi bilo kakve primjedbe i upadice i da se toga držao. O tome Radić kazuje: (Paver, 1972., str. 167-170):

Dana 20. lipnja 1928. u ujutro oko 8 sati došao je narodni zastupnik Dr. Sekula Drljević k meni u stan sada pok. Pavla Radića Rankeova 17 u Beogradu i sav snužden počeo mi govoriti, da me od danas i on mora pratiti kad idem u narodnu skupštinu, jer da je opazio više znakova, da se protiv meni sprema atentat. Spomenuo mi je jednog odličnog prijatelja, ime sam mu zaboravio, koji da mu je 19./6. u večer rekao: ‘Svi ste Vi Radićevci ludi. Sve radite, samo svog vođu ne čuvate, a ipak je dosta samo jedna puška i njega nema, a ta se puška već našla; i zato sam došao da te danas i Pavla pratim u narodnu skupštinu.’ Ja tomu nisam podavao nikakove važnosti, ali sam inače bio toga jutra vrlo ozbiljan i to zato, što mi nije išlo iz glave, zašto predsjednik Perić nije dan prije stavio predlog za moje isključenje, što mi je neprestano bilo na misli, zašto se Dr. Milan Stojadinović pred malo dana onako čudnim načinom usprotivio tome, da ja idem u Paris od 16-26. lipnja kao član parlamentarne komisije za međunarodna trg (ovačka) pitanja. –On je naime izjavio, da je on predsjedniku vlade stavio do znanja da će Hrv(atski) Selj (ački) Klub zastupati u toj komisiji Dr. Sekula Drljević i Dr. Juraj Krnjević i da je Vukičević to odobrio, a on-Stojadinović–da zna, da Vukičević ne bi odobrio, da u Paris idem ja... Ja sam se tome začudio veleći, da predsjednik vlade nema ni odobravati ni neodobravati, koga će koji klub izaslati na interparlamentarnu komisiju. Istoga mišljenja bijahu i Dr. Ninčić, Dr. Šećerov, Dr Kojić, Dragiša Cvetković i ostali prisutni članovi i svi su uvjerali Stojadinovića, da je takovih promjena bilo već mnogo puta u zadnji čas a sad da ima 8 dana vremena da se učini izmjena. Ali sve je to bilo uzalud. Stojadinović izjavi, da će on položiti predsjedništvo dotične komisije ako ja budem išao u ime Hrv(atskog) Selj(ačkog) Kluba.

Nastala je velika zabuna i radikali i demokrati nagovarali su Stojadinovića da svoju odluku promijeni, a kada on to nije učinio, ja sam na to izjavio, da od Hrv(atskog) Selj(ačkog) Kluba neće nitko ići u Paris i ostavio sam sjednicu. Te dvije stvari, što je Dr. Perić 19. odustao od moga isključenja i to, kako sam saznao odmah nakon razgovora sa predsjednikom vlade, i što se je dr. Stojadinović tako uporno protivio moje odlasku u Paris, u čemu je i uspio, ležali su na meni kao mora. Nisam pravo video svrhe svemu tome, pa su me salijetale crne slutnje. U tome raspoloženju odlučio sam, da taj dan u skupštinskoj sjednici ne uzimam riječ ni na zapisnik ni na poslovnik i da ne pravim nikakvih upadica. Toga sam se i držao...

Svjedočenje o tome da je crnogorski federalista i narodni zastupnik dr. Sekula Drljević upozoravao Radića da se sprema njegovo ubojstvo i da se zato treba posebno čuvati, dao je donije i Radićev nasljednik na čelu HSS-a i Seljačko-demokratske koalicije dr. Vladimir- Vladko Maček. On u memoarima piše da je ujutro 20. juna 1928. godine stigao iz Zagreba u Beograd i otišao u Narodnu skupštinu. U prostorijama Poslaničkog kluba SDK-a on je zatekao (Maček, 2003., str. 112-113, Perić., 2003, str. 113, Adžić., 2014, str. 367):

...sve narodne zastupnike vrlo zabrinute kako nagovaraju i preklinju Stjepana Radića da danas ne ide na skupštinsku sjednicu, jer su doznali da se na njega sprema fizički napad. Radić je odgovorio: 'Kad bi se radilo samo o današnjoj sjednici, ja bih vas poslušao. No ako su nešto nakanili učiniti, pa to ne uspiju učiniti danas, učinit će to sutra ili prekosutra, a ne mogu valjda trajno izbjegavati skupštinske sjednice. Uostalom, ako me i ubiju, ne mogu ubiti ideju koja je zavládala ne samo cijelom Hrvatskom, nego je prodrla već prilično daleko'. Videći, a i poznajući njegovu tvrdoću odluke, zamolio ga je Crnogorac dr. Sekula Drljević, izabran na listi HSS-a, neka nam barem obeća da na današnjoj sjednici neće progovoriti niti jedne riječi, da sa svoje strane ne dade nikakva povoda bilo kakvom incidentu. On nam je to obećao pa se toga i doista držao.

Strašni zločin ubojstva kojim se prijetilo hrvatskim narodnim zastupnicima i za koji se slutilo da će se dogoditi, zbio se 20. lipnja 1928. godine u Narodnoj skupštini, kada je radikal Puniša Račić sa skupštinske govornice prema klupama opozicije ispalio pet metaka iz revolvera i ubio dr. Đuru Basaričeka i Pavla Radića, a teško ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu (Pribičević, 1952., str. 50-51, Horvat., 1942, pretisak, 1992., Vujović, 1981., str. 377-378, Bilandžić, 1999., str. 84-85, Matković, 2003., str. 166). Ubojica Račić je i prema mišljenju prvaka Crnogorske stranke dr. Sekule Drljevića bio izvršitelj organiziranog atentata na

hrvatske narodne prvake, iza kojeg su stajali određeni krugovi iz vlade Velje Vukićevića, kao i čimbenici iz dvora kralja Aleksandra Karađorđevića. Za Crnogorsku stranku i njene čelnike nije bilo dvojbe da je izvršitelj atentata Puniša Račić (rođen 1886. u selu Slatina u Vasojevićima, Knjaževina Crna Gora) bio režimski agent, profesionalni zavjerenik. Sedmicu poslije zločina u Narodnoj skupštini, dr. Sekula Drljević je u Zastupničkom klubu SDK-a govorio da je Puniša Račić od rane mladosti gojenac beogradske vlade, koja ga je u sličnim ciljevima i akcijama i do tada stalno koristila kao izvršitelja njenih naloga. U tom smislu je dr. Sekula Drljević 27. lipnja 1928., kako dan docnije piše zagrebački *Jutarnji list*, kazao: „Račić je kao dječak došao u Srbiju, tu odgojen i stalno od 1906. do danas upotrebljavan je za slične ciljeve za kakve je upotrebljen i 20. lipnja 1928” (Karaula, 2022., str. 328). Drljević je u memoarima za Račića pisao da je za života predsjednika vlade Nikole Pašića često zalazio u njegovu kuću „...i ostao je osoba najvećega Pašićeva povjerenja sve do Pašićeve smrti” (Drljević, 1944., str. 30). Dr. Sekula Drljević je precizirao da je izvršitelj atentata „...onaj isti Puniša Račić, preko koga je Nikola Pašić godine 1909. organizirao protiv knjaza Nikole zavjeru“ i da je Račić bio „...krunski svjedok u solunskom procesu protiv vođe ‘Crne Ruke’ Dimitrijevića Apisa, u kojemu je ovaj bio osuđen na smrt i strijeljan. U Beogradu je bilo notorno, da je Račić osoba najvećega povjerenja i kralja Aleksandra i Nikole Pašića. Njih dvojica su ga upotrebljavali u najpovjerljivijim misijama u Albaniji, Staroj Srbiji i Macedoniji. Bio je upućen u sve beogradske zavjere, a u najvećem dijelu njih aktivno je sudjelovao“ (Drljević, 1944., str. 147-148, Karaula, 2022., str. 328).

Na sprovodu Pavla Radića i dr. Đure Bašarićeka, s balkona Seljačkog doma na Zrinskom trgu u Zagrebu, 23. lipnja 1928. godine, od ubijenih hrvatskih narodnih zastupnika govori-ma su se oprostili: Josip Predavec, Svetozar Pribičević, Stipe Matijević, Ivan Pucelj, dr. Sekula Drljević, Ivan Čelan, Stipe Matejević, Josip Đido Vuković, Mijo Stuparić, Vjekoslav Hainzel, dr. Ante Trumbić i drugi (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 392, Perić, 2003., str. 115, Adžić, 2014., str. 367). Između ostalih, narodni zastupnik dr. Sekula Drljević, član Seljačko-demo-kratske koalicije, je u govoru na sprovodu Pavla Radića i Đure Basarićeka rekao i to da su oni najveći mučenici hrvatskog naroda te je istaknuo: „...Ono što se dogodilo u beogradskoj Skupštini to ne poznaje, ne samo istorija civilizovanog naroda, već to ne poznaje ni istorija najvećih divljaka za koje istorija zna. Njihova prerana i mučenička smrt napravila je preokret u istoriji Hrvata i u istoriji svih južnih Slovena... Oni koji su mislili da mecima jednog čovjeka uguše našu borbu za prava, jednakost i čovječnost sada bar treba da vide kako su se očajno prevarili...“; da bi u nastavku svojih oprostajnih riječi od Pavla Radića i Đure Basarićeka sudionike tužne povorke zamolio da „... vjeruju da je njegova mala Crna Gora nepokolebljivi drug u mučnoj borbi za slobodu Hrvatske...“ (Svečana sahrana ubijenih poslanika – G. Sekula Drljević, *Politika*, Beograd, broj 7236, 24. juna 1928., str. 1-2, Adžić, 2015., str. 54).

ENUNCIJACIJA GLAVNOG ODBORA CRNOGORSKE STRANKE OD 1. SRPNJA 1928. GODINE

Crnogorska stranka, koja je bila u bloku SDK-a, poslije tragičnih skupštinskih događaja 20. lipnja 1928. napustila je parlament Kraljevine SHS (Nikčević, 1962., str. 13, Bojović, 1976., str. 159, Vujović, 1981., str. 378, Karaula, str. 330). Zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika, zastupnika Hrvatske seljačke stranke, odnosno, Seljačko demokratske koalicije, koji je počinio radikal Puništa Račić, imao je silovit odjek u Crnoj Gori. Taj zločin je osuđen na razne načine i u različitom pogledu, od strane nekoliko političkih partija, koje su onda djelovale na prostoru Crne Gore. Posebno i žestoko je osuđen od Crnogorske stranke (federalista) i njegovih predstavnika. Crnogorska stranka je u toj delikatnoj situaciji zaoštrenih političkih i drugih konfrontacija u zemlji „...bezrezervno stala uz Seljačko-demokratsku koaliciju, što je izrazila izjavama saučešća povodom ubistva hrvatskih poslanika, koje su uputili Glavni odbor stranke, Federalistički studentski klub i pojedine stranačke organizacije“. (Vujović, 1981., str. 378). Glavni odbor Crnogorske stranke je 1. srpnja 1928. godine objavio rezoluciju u formi enuncijacije, tvrdeći da je zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. godine djelo srbijanskih centralističkih političara (Nikčević, 1962., str. 13, Karaula, 2022., str. 328). On je ovlastio predsjednika tog stranačkog organa Mirka Mijuškovića da pošalje predsjedništvu Seljačko-demokratske koalicije zvaničnu enuncijaciju povodom tragičnog događaja u Narodnoj skupštini i atentata na hrvatske narodne zastupnike. Mirko Mijušković je u ime stranke obznanio službeni njezin stav u kome se ističe da „Crna Gora predaje svoju sudbinu u ruke vodstva SDK-a“. Na početku teksta navedene enuncijacije navodi se da je Crna Gora sve što je stoljećima sticala i imala, patrijarhalno naivno, romantičarski i sentimentalno žrtvovala za državno jedinstvo, a prioritetno da je žrtvovala vlastitu slobodu, nezavisnu državu i vlastitu dinastiju. U tekstu tog dokumenta navodi se dalje da je Crna Gora dala ogromne žrtve za Srbiju u prethodnom ratu da bi spasila njenu vojsku od potpune propasti i da joj omogući sigurnu odstupnicu. Zatim se naglašava da je Crna Gora od Srbije, odnosno, od novostvorene države Kraljevine SHS, nastale krajem 1918. godine, dobila, umjesto „bratskih zagrljaja“, zahvale i priznanja, „kajinski dar“, da joj se dogodilo bratoubojstvo te da je ona za južnoslovensku državu dala sve, ali da od nje nije dobila ništa dobro, već da je u njoj povijest njena oskrnavljena i nihilizirana. Crnogorska stranka (federalisti), koja je konstantno kritizirala Vidovdanski ustav Kraljevine SHS od njegovog usvajanja 1921. godine, bila je protiv unitarnog, centralističkog uređenja „južnoslovenske“ države i srbijanskog hegemonizma i Kraljevinu SHS smatrala je drugim imenom za proširenu Srbiju. Koherentno tome, ona je tražila da južnoslovenska država bude ustrojena kao federacija. Bila je stajališta, koji je izrazila i u enuncijaciji od 1. srpnja 1928. godine, da Crna Gora već punih deset godina preživljava stradanje, mučenje, golgotu i da je crnogorski narod kontinuirano izložen u novoj

državi progonima, nožu i ugarku, bezbrojnim ubojstvima, paljenju domova, zatvorima, tamnicama, obesčašćivanju žena i davljenjem nejači, a pod egidom vladajućeg sistema i režima, te da je Crna Gora u novoj državi dovedena do ivice smrti – i to tako da od gladi umire njen narod. Za rukovodstvo Crnogorske stranke bila je očevidna činjenica da je od strane beogradske hegemonističke oligarhije provođena takva politika s namjerom da se crnogorski narod obeščasti, ponizi i upropasti. Ona u enuncijaciji, o kojoj je riječ, naglašava i to da je planski Crna Gora ekonomski davljena s ciljem da se u njoj potisne ili likvidira duh samostalnosti, ponosa i humaniteta. Kritikujući beogradske monarhističke i hegemonističke klike, odnosno vladajući poredak i režim u Kraljevini SHS, za koji tvrdi da eksploatira cijelu državu, Crnogorska stranka u tom priopćenju doslovno veli (Crna Gora predaje svoju sudbinu u ruke vodstva SDK, 15. srpnja 1928, *Narodni val*, Zagreb, broj 162, str. 8):

...Sve što smo imali palo je kao žrtva državnom jedinstvu: Država, samostalnost, kralj, dinastija i draga nam sloboda. Potok prolivene krvi najboljih narodnih sinova u neravnoj borbi sa mnogo nadmoćnijim neprijateljem, i neizmjerne žrtve dali smo da Srbiju spasemo i da njenoj vojsci uzmak omogućimo. Naše je državno biće žrtvovano, da se njihovo očuva i umjesto bratskih zagrljaja dobili smo kajinski dar. Iskoristili su našu patrijarhalnu naivnost i naš vjekovima stvarani sentimentalni nacionalizam, pa vješto ubacili klevete i podvale o tobožnjoj nečijoj izdaji i prodaji, a sa tim i parolu da je nacija i velika država u pogibelji od svakoga tko nije Srbin. Naše vjekovne borbe i muke za državnu slobodu, naciju i njene ideale oskrnavljene su i podništavale naš ogromni moralni kapital koji smo i kao država i kao narod unijeli u narodnu i državnu zajednicu, oni su falsifikujući historiju i ratne događaje htjeli umanjiti i svesti na ništicu kako bi beogradske hegemonističke klike mogle isključivo za sebe održati pravo nad gospodarenjem i eksploataisanjem cijele države. Deset se punih godina navršilo našeg stradanja, mučenja i naše golgote. Evo deset godina kako se raspinjemo na krstu državnog i narodnog jedinstva, deset je godina kako je među nas unešen nož i ugarak. ZGARIŠTA POPALJENIH DOMOVA, MRAMORJE PORED DRUMOVA, POBIJENI I ZAKLANI PO DRŽAVNIM ZATVORIMA I TAMNICAMA BEZ SUDA I PRESUDE, OBEŠČAŠĆENE ŽENE I DAVLJENA NEJAČ: Naposljedku, dovedeni smo da umremo od najgadnije smrti-od gladi. To je eto niz zločina kojima smo bili izvrgnuti od beogradskih hegemonističkih klika.

Čitav se je skoro jedan siromašni, ali zato junački ponosni narod htio obesčaštiti, poniziti i upropastiti. Sistematski sa paklenim planom iskorišćavana

je koliko naša violentnost toliko naša sirotinja. Vještački su izazivani živinski instinkti i naročito smišljeno mi smo ekonomski davljeni samo da se ubije u nama samostalnost i ponos, muškoća, časnost i ljudskoća, te glavne odlike duhovne kulture s kojima smo mogli ravnopravno stati u redove civilizovanih i humanih naroda. Zato se ne treba čuditi što smo razjedinjeni, zavadjeni i rastrojavani, što kod nas nema one veličanstvene manifestacije, zrele disciplinovanosti koju ste vi tamo, Hrvati i Srbi prečani pokazali, odajući dužni pijetet i poštu lipanjskim mučenicima...

Potom Crnogorska stranka, decidirano i odlučno osuđuje gnusni zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u Skupštini Kraljevine SHS 20. lipnja 1928. godine i odaje posebno poštovanje i dužni pijetet stradalim hrvatskim mučenicima (Crna Gora predaje svoju sudbinu u ruke vodstva SDK. *Narodni val*, Zagreb, broj 162, 15. srpnja 1928., str. 8):

...Onima, koji padoše od razbojničke najamničke ruke u borbi protivu zla i mraka za slobodu, čovječnost, jednakost i ravnopravnost; žrtvama jednog od davno stvorenog sistema, koji se je u Beogradu zacario. Velika je naša-crnogorska-tragedija i ona je još veća što nas ni naša rođena braća nisu razumjeli, niti je do sada mogla razumjeti, ali strahoviti potres užasnog zločina u Narodnoj Skupštini prenuo je iz bunila i najvatrenije pristalice srbijanske hegemonije i najzatucanije šoviniste. Opravdani i razumljivi psihički revolt izbio je eruptivnom jačinom kod svih onih kod kojih nije zamrlo osjećanje čovječnosti i morala. Ogromna većina Crne Gore okupljena u crnogorskoj stranci i njen najistaknutiji i najzdraviji dio, crnogorski seljak, ostao je vazda vjeran svojoj historiji, svojim slavnim tradicijama odakle je crpio snagu muški podnoseći desetogodišnja zla i muke sa besprimjernim samoprijedorom. Ona se zajedno sa hrvatskim narodom, prečanskim Srbima i svim čestitim Srbima iz Srbije, zgraža nad gnusnim zločinom, kakvog ne pamti parlamentarna historija, koje je izvršeno u Narodnoj Skupštini 20. lipnja i zajednički osjeća bol i žalost za palim narodnim mučenicima, moleći boga da ranjeni veliki vođa hrvatskog naroda g. Stjepan Radić što skorije potpunoma ozdravi sa svojim drugovima.

Mi oдавde sa stolnog Cetinja poručujemo začetnicima i inspiratorima najnovijeg zločina Vladičinim stihovima: 'Krv je ljudska rana naopaka' a iza toga 'Netrebuje carstvo neljudima'. VAMA BRAĆO HRVATI I SRBI ŠALJEMO ISKRENI POZDRAV UVJERAVAJUĆI VAS DA ĆE CRNA GORA BITI S VAMA U TEŠKOJ ALI ČASNOJ BORBI ZA ČOVJEČNOST, SLOBODU,

*JEDNAKOST I RAVNOPRAVNOST, PA VAS MOLIMO DA NA NJU VAZDA
RAČUNATE KAO NA ISKRENOG PRAVOG I VJERNOG DRUGA.*

*Vodstvu SDK povjeravamo svoju sudbinu u ruke tvrdo vjerujući da će nam –
Crnoj Gori – zadržati ono mjesto, koje joj pripada u velikoj državnoj narodnoj
zajednici.*

CETINJE, 1. srpnja 1928.

Predsjednik Glavnog odbora Crnogorske stranke

Mirko Mijušković, v.r.

Istoga dana kada je objavljena i enuncijacija Glavnog odbora, zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u Skupštini Kraljevine SHS osudio je općinski odbor Crnogorske stranke u Kolašinu. U ime tog odbora, 1. srpnja 1928. godine njegov predsjednik Vaso Dožić, major bivše crnogorske vojske u penziji, i sekretar profesor Mihailo Vrbica, akademski slikar, uputili su pismo ranjenom Stjepanu Radiću, predsjedniku Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu. Vaso Dožić i Mihailo Vrbica u rečenom pismu kažu (*Narodni val*, I opet glas seljačke Crne Gore – čuvstven i uman zaključak Kolašinske organizacije Crnogorske Seljačke stranke, Zagreb, broj 170, 25. srpnja 1928., str. 1):

Punih 10 dana nakon nečuvenog zločina, Kolašinska Organizacija Crnogorske Stranke tek danas 1. VII, uspjela je da, uklanjajući se oku revnosne režimske policije u malom seocu daleko od Kolašina sastane i dajući oduška svom neizmjernom bolu, da svoje suze i boli prisajedini suzama i bolu bratskoga nam velikog Hrvatskog naroda u Tvoj Bogom šticenoj i narodnim genijem nadahnutoj dragoj nam osobi. Nakon pobožno saslušanog izvještaja o nezapamćenom zločinu o svetim žrtvama i prolivenoj bratskoj krvi, djeleći i bol i radost i vazda jednako osjećajući sa svojom rođenom braću Hrvatima, svi skupljeni Crnogorci u ime svoje i svojih na domu sa gnušanjem osuđuju razbojništvo profesionalnog zločinca beogradskog vaspitanika (pitomca) Račića, koji je isto toliko Crnogorac koliko i njegov drug Stojadinović, te se odlučno ograđujemo i od njega i od svih onih, koji se iza njega kriju. Svi poštteni Crnogorci s Vama zajedno oplakuju naše narodne mučenike, koji u borbi za naše narodno pravo padoše, za narod umriješe, da u njemu vječito žive...

REAKCIJA KLUBA CRNOGORSKE AKADEMSKE OMLADINE NA ATENTAT U SKUPŠTINI

Na čelu Studentskog federalističkog kluba Crnogorske stranke na Univerzitetu u Beogradu nalazio se Pavle Drecun, koji je u ime kluba uputio, neposredno poslije atentata, izjave saučešća klubu SDK-a i suprugama ubijenih hrvatskih narodnih zastupnika Pavla Radića i dr. Đure Bašaričeka. (Izjava saučešća studenata crnogorskih federalista, *Politika*, Beograd, broj 7234, 22. juna 1928., str. 5, Vujović, 1981., str. 378). Parlamentarnom klubu Seljačko-demokratske koalicije crnogorski federalistički Studentski klub s Beogradskog univerziteta poslao je (...) „saučešće u kome je izjavio da se gnuša Račićeva čina protiv boraca za ravnopravnost i konsolidaciju države, koji nije imao mjesta u istoriji svjetskog parlamentarizma“ (Jovanović, 1970., str. 63-64). Zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u Skupštini KSHS-a, istoga dana kada je izvršen (20. lipnja 1928. godine) odlučno i jasno je osudila Crnogorska akademska omladina u Beogradu. Njeno rukovodstvo pripadalo je ili je bilo vrlo blisko politici Crnogorske stranke (federalista). U ime Crnogorske omladine u Beogradu, Savić Marković Štedimlija, novinar i Vuksan Popović, student prava, obznanili su rezoluciju povodom skupštinskog atentata. U njoj su naveli da Crnogorci u posljednjih deset godina podnose i trpe nezapamćene teškoće i patnje, da njihovi predstavnici u parlamentu (asocirajući na zastupnike radikala, demokrata i saveza zemljoradnika, izabranih s partijskih lista u Crnoj Gori) nijesu bili pravi predstavnici naroda i narodne volje, već da oni „...delegirani iz raznih partijskih štabova iz Beograda nametnuli su se narodu, koji je bio najsramnije ucjenjivan raznim obećanjima i očiglednim zavaravanjem“. U toj rezoluciji oni navode (Crnogorska omladina osuđuje zločin Puniše Račića, *Vreme*, Beograd, broj 2231, od 21. juna 1928., str.10):

Nije čudo da je takav način slanja kandidata partijskih glavnih odbora dao mogućnosti i jednome Punišu Račiću da se zaklonjen partijom kojoj pripada uvuče u parlament kao narodni poslanik. Ovom prilikom svjesna crnogorska omladina smatra za dužnost izjaviti da je djelo Puniše Račića, izvršeno danas u Narodnoj Skupštini, djelo jednog običnog razbojnika i onih koji su mu makar iole dali za pravo da to učini, i da crnogorski narod, svjestan svoje časti i uloge, u ovome momentu sa gnušanjem osuđuje ovaj postupak, žaleći zajedno sa cijelim hrvatskim seljačkim narodom sudbinu njegovih vođa. Mi, a iza nas cio crnogorski narod, ovom prilikom ulažemo najenergičnije protest protiv nasilno narodu nametnutih poslanika, koji niti su predstavnici volje naroda niti zastupaju njegove interese, a od kojih je i jedan bio Puniša Račić. Za njegovo djelo moralnu odgovornost mora neko snositi, a u ovome momentu

neće i ne može biti crnogorski narod, čijom voljom nije ni došao za narodnog poslanika-nego to treba da budu oni koji su ga narodu nametnuli.

Crnogorska omladina je potom dopunila navedeni protest i objavila ga u listu *Narodni val* iz Zagreba, u kome je istakla da kategorički osuđuje zločin koji je počinio Puniša Račić, naglašavajući da on nije, niti ni po čemu ne može biti Crnogorac, osim po tome što je rođen u Crnoj Gori i u njoj živio nekoliko godina; da Račić ne može biti zastupnik crnogorskog naroda u parlamentu, jer on ne bi nikad postao izabranim zastupnikom da nije nametnut Crnoj Gori s liste dr. Milana Stojadinovića, koju je odobrio Glavni odbor Narodne radikalne stranke iz Beograda. Crnogorska omladina, u čiji ime dopunjeni tekst protesta potpisuju i publiciraju Savo Marković Štedimlija, novinar i Savo Strugar, student prava, saopćila je („Protest crnogorske omladine“, *Narodni val*, broj 149, Zagreb, 29. lipnja 1928., str. 3):

Puniša Račić, radikalski poslanik, koji je ubio dvojicu i ranio trojicu poslanika hrvatskog naroda, izrastao je i izobrazio se u partijskim štabovima u Beogradu. Služeći uvijek njima i njihovim interesima, postao je neke vrsti profesionalnog partijskog agenta. Od toga je živio i u tome stekao karijeru. U Crnoj Gori je izabran samo zato, što je bio na zvaničnoj listi radikala na koju je stavljen bez pitanja i volje naroda. Očigledno je da je svojim dugogodišnjim radom u partiji učinio da postane neophodno potreban bez obzira što ničim nije davao garancije, da može vršiti ma kakove poslove ozbiljnog i časnog čovjeka. Prema tome za djela takvog čovjeka ni Crna Gora ni Crnogorci kao njegovi prisiljeni birači, ne mogu snositi nikakve odgovornosti...

CRNOGORSKA STRANKA I REZOLUCIJA SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE OD 1. KOLOVOZA 1928. GODINE

Stjepan Radić je nakon izvjesnog poboljšanja zdravstvenog stanja 8. srpnja 1928. godine napustio Beograd, a zastupnici Seljačko-demokratske koalicije su dvadesetak dana kasnije, kako je javnost bila informirana, također otišli iz Beograda (Matković, 1972., str. 226). U Beogradu se 1. kolovoza 1928. godine sastala krnja Narodna skupština, bez zastupnika SDK-a, koji su odbili sudjelovati u njenome radu i koji su saopćili da odluke koje ona donese nijesu legitimne, pravno i politički valjane. Istoga dana, kada je u Beogradu zasijedala Narodna skupština, u hrvatskoj sabornici na Markovom trgu 1. kolovoza 1928. godine održana je sjednica Zastupničkog kluba Seljačko-demokratske koalicije. Sastanak je otvorio Svetozar Pribičević, a predsjedavao mu je dr. Vladko Maček, jer je Stjepan Radić bio prikovan za krevet (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 405; Matković, 1972., str. 226). Na sjednici je usvojena rezolucija

SDK-a, u kojoj se, najprije, navodi da je Seljačko-demokratska koalicija stvorena 10. studenog 1927. godine s ciljem i zadatkom „da legalnom borbom u parlamentu izvojuje promjenu sistema u državi“ i da se u tom smislu „osigura i zajamči jednakost i ravnopravnost Hrvatske i svih tzv. prečanskih zemalja sa Srbijom“ (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 405, Pribičević, 1952., str. 84, Matković, 1972., str. 227). U rezoluciji se potom ističe da se „...sistem hegemonije, pritešnjen borbom Seljačko-demokratske koalicije, poslužio organiziranim zločinom na 20. lipnja 1928., da bi spriječio uspjeh zakonite borbe Seljačko-demokratske koalicije“ (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 405, Pribičević, 1952., str. 84-85). Iz tih razloga je prva nužna posljedica ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. bila ta „da su zastupnici Seljačko-demokratske koalicije napustili beogradski parlament, u kome im je na takav u historiji naroda besprimjeran način onemogućeno djelovanje, te su prekinuli sve odnose sa strankama, koje predstavljaju današnju srbijansku hegemoniju, koja je i dovela do katastrofe u Narodnoj Skupštini“ (Horvat, 1942., pretisak, str. 406, Pribičević, 1952., str. 85). Shodno tim činjenicama, na prijedlog Josipa Predavca, usvojeni su jednoglasno zaključci s tog sastanka SDK-a (Horvat, 1942., pretisak, 1992., Pribičević, 1952., str. 85-86, str. 406-407, Matković, 1972., str.227, Mužić, 1987., 264-265):

1. Krnja Narodna skupština, sazvana u zasijedanje za dan 1. kolovoza 1928. u Beogradu, nije ovlaštena donositi nikakve zaključke za cijelu državu. Sve zaključke koji bi se stvorili, - naročito pak financijalne obveze, koje bi se narodu nametnule, - proglašujemo za nišetne i neobavezatne za narode u prečanskim krajevima, koje mi predstavljamo, a napose za hrvatski narod.

2. Konstatujući, da su Kraljevine Hrvatska i Crna Gora- te sve narodne individualnosti predstavljene u Narodnom vijeću, - pristupile u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualiteta u korist ma koje od drugih ujedinjenih zemalja, nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, pa da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrijebljeni za utvrđenje hegemonije bivše Kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, izjavljujemo - da je u narodnoj svijesti dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima, pa da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta. Daljnje odluke u ovom pravcu donijet će se, kada bude predsjedniku Stjepanu Radiću moguće, da sudjeluje na sjednicama.

3. Seljačko-demokratska koalicija poziva sve političke stranke i grupe u prečanskim krajevima, da se pridruže u ovoj njezinoj akciji u borbi za jedankost i ravnopravnost; a od seljačkog naroda u Srbiji, - kao i od svih Srbijanaca, koji ne odobravaju politiku hegemonizma, - očekuje, da će svojim držanjem ubrzati pobjedu ovih velikih principa, koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.

Na kraju zasjedanja izabrani su Poslovni odbor Seljačko-demokratske koalicije (od 13 članova) i Akcioni odbor (od 25 članova), sastavljeni od njenih narodnih zastupnika. Među članovima Akcionog odbora bio je i dr. Sekula Drljević. (Matković, 1972., str. 228), ideolog i duhovni i politički vođa Crnogorske stranke i narodni zastupnik iz redova SDK-a. Drljević je u ime SDK-a preuzeo obavezu da zastupa njenu politiku i politički pokriva Crnu Goru (Karaula, 2022., str. 332). Za Crnogorsku stranku osobito su bili važni navedeni zaključci, odnosno zagrebačke odluke SDK-a od 1. kolovoza 1928. godine, jer je njima potencirana historijsko-pravna i politička individualnost Crne Gore i istaknut zahtjev da će se povesti borba za novo državno uređenje na federativnim osnovama, „pri čemu je Crna Gora predviđena kao jedna od federativnih jedinica“ (Vujović, 1981., str. 379). Ideolog i neformalni vođa Crnogorske stranke dr. Sekula Drljević je, podržavajući odluke SDK-a od 1. kolovoza 1928., tumačio da treba poštovati pravo narodnog samopredjeljenja i to tako što je, suglasno njima, isticao da njegova stranka traži reorganizaciju države na federativnim principima u kojoj bi bile slobodne i ravnopravne članice: Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Srbija. U tom smislu Drljević je isticao (Vujović, str. 381, Karaula, 2022., str. 332): „S pozivom na pravo narodnog samoopredjeljenja mi tražimo, da tekovina naše državne zajednice bude slobodna Hrvatska sa slobodnom Slovenijom, Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom, pored slobodne Srbije.“ Pored toga zahtjeva, dr. Sekula Drljević je priopćio da Crnogorska stranka zahtijeva za Crnu Goru „potpunu ravnopravnost u upravi svih onih poslova, koje slobodne udružene zemlje svojom slobodnom voljom zajedničkim proglaše“. (Vujović, 1981., str. 381)

GOVOR DR. SEKULE DRLJEVIĆA NA SPROVODU STJEPANA RADIĆA

Stjepan Radić je preminuo uvečer 8. kolovoza 1928. godine u obiteljskom domu u Zagrebu. Na sprovodu Stjepana Radića 12. kolovoza 1928. godine ispred Seljačkog doma na Zrinjevcu govorili su: dr. Vladko Maček, Svetozar Pribićević, dr. Ante Trumbić, gradonačelnik Zagreba Vjekoslav Heinzl, Niko Jendričko, Stipan Matijević, Blaž Šalamun, Ivan Čelan, Tuna Babić, Josip Vuković, Marušić, Mijo Stuparić, dr. Oto Frangeš i dr. Sekula Drljević, a nad grobom Jure Valečić i Ivica Kuntić (Horvat, 1942., pretisak, 1992., str. 412). Sekula Drljević, opraštajući se od Stjepana Radića, rekao je (Svečana sahrana Stjepana Radića – Oproštajni govori – G. d-r S. Drljević, *Politika*, Beograd, broj 7286, 13. augusta 1928., str. 3, Adžić, 2015., str. 55):

Tužni hrvatski narode, postoje samo dva gospodina koji stvaraju velika djela: vjekovi i bog vjekova. Sve što na ovom svetu ima velikoga sve je stvorio jedan od njih ili možda oni obojica zajedno. Vjekovi stvaraju narode a Bog vjekova stvara genija. Narodi i genije, to su dva najveća djela koja su stvorila do danas ta dva najveća stvaraoca. Vjekovi su stvorili hrvatski narod, a Bog vjekova dao je hrvatskom narodu genija Stjepana Radića. Hrvatski narod i Stjepan Radić tvorevina su ta dva najveća stvaraoca, oba zajedno jer je nemoguće hrvatski narod i Stjepana Radića ni zamisliti jedno bez drugoga, a kamo li o njima govoriti. Stjepan Radić sav je u hrvatskom narodu i hrvatski narod sav je u Stjepanu Radiću. Sav u njegovoj misli u njegovoj nauci. Rođen u srcu hrvatskog naroda Radić je hrvatski narod u srcu nosio. On, najplemenitiji izdanak srca hrvatskog naroda nikada neće prestati biti neosvojivom vlaštinom srca narodnog. Stjepana Radića stvorio je Bog vjekova da bude vođa hrvatskog naroda kroz vjekove. Kad Bog narodima dade genija, on im ga ne oduzima nikada. Rimljanima je Bog dao Cezara i nikada ga nije oduzeo. Bio im je vođa kroz vjekove. Francuskoj je Bog dao Napoleona i danas je generalisimus na svima vojnim poljima. Englezima je Bog dao Kronvela i danas žive u sjaju maha njegovog. Talijanima je Bog dao Garibaldija i današnja talijanska generacija traži svoj životni smisao u stremljenju ka duhu njegovom. Jeste, kad Bog vjekova stvara svoje remek djelo, on ga ne stvara za dan nego za vjekove. Kad je Bog hrvatskom narodu dao oličenje svoje stvaralačke vještine Stjepana Radića, on mu ga nije dao ni za deset ni za dvadeset godina ni za jedan ljudski vijek ni za deset ljudskih vjekova nego mu ga je dao da mu bude vođa kroz daleka stoljeća. Narodi su veliko djelo vjekova, ali narodi ne mogu birati vođe koje će ih voditi kroz vjekove. Narodi sebi biraju Kraljeve, narodi sebi biraju predsjednike Republike, narodi sebi biraju prvosvećenike, narodi sebi biraju voškovođe, narodi sebi biraju pravnike, narodi sebi biraju srce ali vođe narodi sebi ne biraju nikada. Vođe naroda daje Bog vjekova. Svoje pravo postavljanje vođa naroda Bog nikada nije prenio na narod. Bio je dao hrvatskome narodu vođu Stjepana Radića i Božja je volja odradila da Stjepan Radić bude vođa hrvatskog naroda kroz vjekove. Smrt na tome nije ništa promijenila, jer je oduzeto pravo smrtnosti da menja odluku besmrtno volje. S kim se mi danas praštamo? Sa vođom hrvatskog naroda? Ne! I po hiljadu puta ne, jer vođa među nama ostaje i dalje da nas vodi kroz daleka stoljeća. A mi se ipak sa nekim praštamo! Praštamo se sa smrtnim čuvarom besmrtnosti našega vođe, praštamo se sa smrtnim očima, ali ostaje Radićev besmrtni duh, čija će vidovitost biti trajni vođa hrvatskog naroda. Praštamo se sa smrtnim ustima

čija će besmrtna riječ ostati nepresušivi živi izvor mudrosti hrvatskoga naroda. Praštamo se sa smrtnim likom čiji će moralni sjaj i mučeništvo ostati vječni simbol čestitosti i poštenja hrvatskog naroda. Praštamo se sa srcem čija je snaga svoju ljubav prema hrvatskom narodu uzdigla cio hrvatski narod do visina evangeliske čiste ljubavi prema cijelom čovječanstvu, pretvorivši čovječnost u hrvatski nacionalni ideal. Praštamo se sa voljom koja je snagom apostola i proroka klonula podizala, beznadnima nadu povraćala, malodušnima vjeru ulivala, slabima bila izvor snage, a sve zajedno čitav narod uzdizala i uzdigla do visine nadčovječanske snage koja nikada neće nedostajati pored vjere i nepobjedivosti. Praštamo se s čovekom čiji je genij izvršio čudotvornu mobilizaciju cijelog hrvatskog naroda čiju demobilizaciju neće dozvoliti do konačne pobjede. Jednom riječju praštamo se sa hramom koji je među nama bio smrtni čuvar besmrtnosti našeg vođe. Danas kad se praštamo sa smrtnim Radićem, prisegnimo svi na vjernost besmrtnom Radiću našem vođi kroz vjekove. Prisegnimo da ćemo svojom vjernošću biti smrtni čuvari njegove slave besmrtno, prisegnimo i zapamtimo da je prisega svetinja, a nevjernost prisezi proklestvo. Očišćeni svetinjom prisege, a ojačani snagom besmrtnosti našeg vođe pretvorimo naš oproštajni krik u urnebesni usklik koji će čuti cio svet. Neka bude vječna hvala i neka bude vječna vjernost smrtnih besmrtnom Stjepanu Radiću. Slava mu!

ZAKLJUČAK

Crnogorska stranka je osudila zločin ubojstva i ranjavanja hrvatskih narodnih prvaka 20. lipnja 1928. godine u Skupštini KSHS-a u Beogradu. Smatrala je da je on izvršen iz zasjede, po utvrđenom planu i da je pripremljen od strane centara moći u tadašnjoj vladajućoj koaliciji i u vladi Kraljevine SHS pod predsjedništvom radikala Velimira-Velje Vukićevića i određenih faktora i krugova iz dvora kralja Aleksandra Karađorđevića ili bliskih njemu. Vodstvo Crnogorske stranke, poglavito njen ideolog i najznačajnija ličnost u stranci dr. Sekula Drljević, organizatorima zločina smatrali su faktore režima, koji su pripremili i izveli atentat s ciljem kako bi se ubrzalo uvođenje diktature kralja Aleksandra. Opovrgavali su crnogorski federalisti tvrdnje vlade, režimskih stranaka i nekih opozicijskih partija koje su atentat prikazivale kao osobni čin atentatora, ističući da je to bila samo maska kojom su se željeli prikriti glavni organizatori zločina i njegovi motivi i smisao. Direktnog izvršitelja zločina, radikalnog poslanika Punišu Račića, porijeklom iz Crne Gore, prvaci Crnogorske stranke tretirali su kao dvorskog agenta i instrument u rukama hegemonističkih i centralističkih velikodržavnih krugova iz službenog Beograda. Prema stajalištu crnogorskih federalista, Račić je zločin počinio po nalogu onih či-

jim je političkim i drugim interesima on stalno služio. Crnogorska stranka je pripadala bloku Seljačko-demokratske koalicije i slagala se sa svim njenim odlukama, kako prije tako i nakon atentata, a njen prvak dr. Sekula Drljević upozoravao je Stjepana Radića prije atentata da se sprema njegovo ubojstvo i molio ga da toga dana ne ide u Narodnu skupštinu. Drljević je govorio na sprovodu ubijenih zastupnika Hrvatske seljačke stranke dr. Đure Basaričeka i Pavla Radića, a potom i na sprovodu Stjepana Radića. Crnogorska stranka je prihvatila rezoluciju SDK-a od 1. kolovoza 1928. godine, kojom se traži promjena ustavnog uređenja države na federativnoj osnovi, u kojoj bi pored Hrvatske i Crna Gora bila ravnopravna zajednica južnoslovenske države s ostalim njenim konstituentima.

LITERATURA:

- Adžić, N., Crnogorska stranka stranka 1925-1941., (federalisti) i Hrvatska seljačka stranka, *Crnogorski anali*, Cetinje, Crnogorski kulturni forum, broj 7-8, decembar 2014., str. 353-406.
- Adžić, N., Hrvatska seljačka stranka i Crnogorska stranka (federalisti) 1925-1941-prilog proučavanju hrvatsko-crnogorskih povijesnih odnosa, *110 godina Hrvatske seljačke stranke, zbornik radova*, Matica Hrvatska, Povijesno društvo Križevci, Zaklada braće Radić, Zagreb, MMXV, str. 495-538.
- Adžić, N., Politička borba i ideološka misao dr Sekule Drljevića, zbornik radova, *Dr Sekula Drljević i Crna Gora*, Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2015., str. 31-149.
- Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- Bojović, J., *Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918-1941*, Istorijski institut NR Crne Gore, knjiga 5, urednik Dimo Vujović, Obod, Cetinje, 1976.
- Jovanović, N., Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1970., broj 1, str. 61-76.
- Karaula Ž., Hrvatska (Republikanska) seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923 – 1929), *Prilozi*, Sarajevo, 2007., str. 69-96.
- Karaula, Ž., *Sekula Drljević – 1884 – 1945 – politička biografija*, Crnogorski kulturni forum – Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Cetinje, 2022.
- Karaula, Ž. *HANAO – Hrvatska nacionalna omladina*, Naklada Breza, Zagreb, 2011.
- Kulundžić, Ž., *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
- Matković, H., *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.
- Matković, H., *Povijest Jugoslavije (1918-1991-2003)*, 2. dopunjeno izdanje, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
- Mužić, I., *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb – Ljubljana, 1987.
- Nikčević, T., Prilog izučavanju političkih borbi u Crnoj Gori 1929-1937. godine, *Istorija XX veka*, zbornik radova, III, Beograd, 1962.

- Paver J., Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928, *Časopis za suvremenu povijest*, broj 1, Zagreb, 1972., str. 165-177.
- Perić, I., *Vladko Maček – politički portret*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- Radojević, D., *Dr Sekula Drljević – politička misao – izabrana djela*, privatno izdanje Danila Radojevića, Podgorica, 2007.
- Rastoder, Š., *Političke stranke u Crnoj Gori 1919-1929*, Conteco, Bar, 2000.
- Rastoder, Š., *Politički život u Crnoj Gori 1929-1941*, Almanah, Podgorica, 2015.
- Rastoder, Š., *Parole ili činjenice? Za pravo, čast i slobodu Crne Gore*, izabrani tekstovi, tom 2, Vijesti-Almanah, Podgorica, 2021.
- Horvat, R., *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub“, Zagreb, 1942.; pretisak, predgovor i bilješke uz tekst dr. Hrvoje Matković, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Vujović, D., *Crnogorski federalisti 1919-1929*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, posebna izdanja, knjiga 11, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 2, Titograd 1981.

IZVORI:

- Drljević, S., Dvadeseti lipanj godine 1928, *Božićnica, seljački prosvjetno-politički zbornik i kalendar za 1929*, Zagreb, str. 91-97.
- Drljević, S., Dvadeseti lipanj godine 1928., *Narodni val*, dnevnik Hrvatske seljačke stranke, Zagreb, broj 279, 2. prosinca 1928., str. 5-6.
- Drljević, S., *Balkanski sukobi 1905-1941*, Zagreb, 1944.
- Maček, V., *Memoari*, priredio Boris Urbić, Dom i Svijet, Zagreb, 2003.
- Pribičević, S., *Diktatura kralja Aleksandra*, Prosveta, Beograd, 1952., predgovor Sava Kosanović. Prvo izdanje na francuskom jeziku, Paris, 1933.
- Narodni val*, Zagreb, broj 162, 15. srpnja 1928., str. 8, „Crna Gora predaje svoju sudbinu u ruke vodstva SDK“.
- Narodni val*, Zagreb, broj 170, 25. srpnja 1928., str. 1, „I opet glas seljačke Crne Gore -čuvstven i uman zaključak Kolašinske organizacije Crnogorske Seljačke stranke“.
- Narodni val*, Zagreb, broj 149, 29. lipnja 1928., str. 3, „Protest crnogorske omladine“.
- Politika*, Beograd, broj 7234, 22. juna 1928., str. 5, „Izjava saučešća studenata crnogorskih federalista“.
- Politika*, Beograd, broj 7236, 24. jun 1928., str. 1-2, „Svečana sahrana ubijenih poslanika – G. Sekula Drljević“.
- Politika*, Beograd, broj 7286, 13. avgust 1928., „Svečana sahrana Stjepana Radića – Oproštajni govori- G. d-r S. Drljević“, str. 3.
- Vreme*, Beograd, broj 2231, 21. juna 1928., str.10, „Crnogorska omladina osuđuje zločin Puniše Račića“.

SUMMARY

MONTENEGRIN PARTY ON THE ASSASSINATION OF STJEPAN RADIĆ AND OTHER CROATIAN PEOPLE'S REPRESENTATIVES IN THE ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF SHS (1928)

Abstract: The assassination of Croatian people's representatives, which took place on June 20, 1928, in Belgrade during the National Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, has been extensively documented in history books. Puniša Račić, a member of the People's Radical Party, carried out the assassination, killing Pavle Radić and Dr. Đuro Bašariček at the assembly and gravely wounded Stjepan Radić, who passed away as a result of the assassination in Zagreb on August 8, 1928. Račić then injured the Croatian delegates, Ivan Pernar and Ivan Grandić. The goal of this article is to provide information and proof of the Montenegrin party's response and handling of the crime, rather than repeating what is widely known. Using various sources and methods of analysis, synthesis, and comparison, along with relevant historical literature, this paper summarizes how the Montenegrin Party condemned the assassination and how its representatives in the National Assembly of the Kingdom of SHS, who belonged to the Peasant-Democratic Coalition Club, Dr. Sekula Drljević and Mihailo Ivanović, left the club after the assassination along with the other representatives of the SDK Assembly and never came back. The Montenegrin party believed that the assassination was premeditated, coordinated, and the result of a plot by Belgrade's hegemonic and centralist leadership.

Keywords: assassination, Montenegrin Party, Peasant-Democratic Coalition, Stjepan Radić, Sekula Drljević